

Chili-effekten og sammensatte ord

Hvordan **dulmer** man en **chili-overdosis**?

På et eller andet **tidspunkt** **går** det **galt**, og man **overdoserer** chilien - eller man **bliver blot overrasket**.

På Yucatanhalvøen **mindsker** man **chilieffekten** ved at **spise varme tortillas** eller man **slikker salt** fra håndens **overside**. De **fleste danskere vil forsøge** at **slukke branden** med **vand** - men det **virker ikke** (**særlig godt**). Det der **brænder** er **capsaicin**, og det er **capsaicin** der **giver styrken** i chili. Styrken er en **kemisk effekt**, som i **øvrigt ikke har** noget med **syre** at **gøre**. **Capsaicin** er en **olie**, og **er derfor ikke opløselig** i vand. **Drikker** man **vand**, **vil capsaicinen blot flyde ovenpå** og **derved komme til at påvirke større områder** - ikke just hvad man **ønskede**.

Et **godt råd er** at **drikke mælk**, **spise is** eller **yoghurt**. **Fetindholdet binder** capsaicinen. **Brød** og andre **stivelsesholdige produkter vil hjælpe** ved at **opsuge capsaicinen**, men **er ikke særligt effektive**. Andre **midler er banan**, **kartoffel** eller **pære**. Da **capsaicinen er opløselig** i **alkohol**, så **siges** det at et **shot tequila** eller **whiskey er effektivt** (de **drikker whisky** til **maden** i Thailand og Vietnam !) - men **rådet kan også have andre årsager**. En **indonesisk familie fortæller**, at en **teskefuld sukker også er godt**.

Af **drikkevarer kan kold øl også anbefales**, grundet **alkoholen** og **afkølingen** (og **smagen**). En **utraditionel kur er et godt stykke chokolade!** Det **skyldes** at **kakaosmørret binder capsaicinet**, mens **smagen** og **sukkeret hjælper** med at **neutralisere smagen**. Og så **smager chokolade godt** sammen med **chili!**

kilde: Else Kaaber og

https://m.humleporten.dk/uf/100000_109999/104471/dde0d54137936fbf4364ddc146ec6104.pdf

(med tak for lån)

Farverne i teksten er grammatiske farver. Hvad **viser farverne**?

Chili - fortsat

FØR-FAGLIGE PROBLEM-ORD.

Opgave: Forklar hvad ordene betyder (i denne sammenhæng)

doserer	
overdoserer	
binder	
blot	
brænder	
derived	
flyde	
grundet	
i øvrigt	
ikke just	
ikke særlig effektiv	
kur	
oplyse	
opløse	
ovenpå	
påvirke	
slukke branden	
styrken	
syre	
teskefuld (te-ske-fuld)	

Opgave:

Nævn mindst 5 gode midler, der dulmer for meget chili i maden:

Er brød et godt middel? Hvorfor? / Hvorfor ikke?

Er vand et godt middel? Hvorfor? / Hvorfor ikke?

Hvad hedder det stof i chilien, der brænder i munden?

Stoffet hedder:

Med tak til kollega og forfatter Else Kaaber

Forslag: Spørg og skæmt med Chili Claus, f.eks. <https://www.youtube.com/watch?v=m9E7RMgWfsI>

Morfemer – sammensatte ord

Sammensatte ord

Rod

Rod

- et ord kan bestå af flere rødder¹
- disse ord kaldes sammensatte
- f.eks. chili-effekt, gulvspand, forklæde, rengøringsområde, overfladespænding

Der er tre måder at sætte ord sammen på:

uden limebogstav	= persillerod	= persille + rod
med lime – e	= gulerødder	= gul+ e + rødder
med lime – s	= restaurationskøkken	= restauration+ s + køkken

Spørgsmål: Hvorfor tror du at nogle sammensatte ord har limebogstav?

OBS: Det er ikke alle sammensatte ord, du kan slå op i ordbogen. Derfor kan du blive nødt til at dele dem og slå dem op hver for sig!

Limebogstaver

Rod

e
s

Rod

- når to eller tre rodmorfemer skal danne et nyt ord, er der ofte brug for noget "lim" til at binde ordene sammen
- f.eks.: tilberedning-s-metoder, kog-e-plade, servering-s-plan, skib-s-kok, tid-s-svarende

Opgave

- del nedenstående sammensatte ord i morfemer

Måske er der lime-bogstav, måske ikke	
madro	
aftensmad	
andemad	
middagsmad	
lokkemad	
madlavningsplan	

¹ Man kan også sige "stammer" i stedet for rødder ("ledning" er en stamme, "led" er roden).

Morfemer – sammensatte ord

Her er en beskrivelse af indholdet i arbejdet som "Gastronom"

<https://www.ug.dk/uddannelser/erhvervsuddannelser/gastronom>

Gastronom

En gastronom arbejder med at lave mad. På skolen lærer du om gode råvarer, at tilberede og anrette maden samt at vælge drikkevarer dertil.

En vigtig del af arbejdet går ud på at sammensætte et måltid, så det bliver en oplevelse for kunden at spise. Som gastronom lærer du også meget om indkøb og kundeservice.

Gastronomer kan arbejde i større og mindre køkkener på spisesteder, eller de kan starte deres eget firma, der fx leverer mad ud af huset.

Opgave

- Find de sammensatte ord i teksten ovenfor, og sæt dem ind i skemaet

+ bruges til at markere en underopdeling f.eks. enforstavelse eller enafledning (suffiks)		
råvarer	rå	vare-r

* Ordene (præpositionerne) for, til, på, med, af, ad, an, op, fra ... etc. kan også bruges foran ord.

Hvis ordet er enbøjning kan du evt. vise endelsen med bindestreg (-)

Hvor mange sammensatte ord med "mad" kan du finde i en ordbog?

telefonbog, telefonboks, telefonbombe, telefonere (verb), telefoni, telefonisk (adj), telefonist, telefonkæde, telefonstorm, tryknaptelefon, billedtelefon, biltelefon, dørtелефон, korttelefon, mikrotelefon, mobiltelefon, mønttelefon, pirattelefon, satellittelefon

Morfemer – sammensatte ord

http://youtu.be/Q_Ticlz0TWI

Opgave

- del nedenstående ord i rodformer og limebogstaver (og evt. endelse)

sub.= substantiv/navneord

verb.=verbum/udsagnsord

adj.=adjektiv/tillægsord

	ordklasse		rodform(er)	limebogstav	rodform(er)	evt. endelse
1.	<i>adj.</i>	grundlæggende	grund		læg(g)+ende	
2.	<i>sub.</i>	uddannelsesaftale	ud+dann+else	s	af+tal+e	
3.	<i>sub.</i>	gastronomassistent				
4.	<i>sub.</i>	lugtesans				
5.	<i>verb.</i>	fremstille				
6.	<i>sub.</i>	sælgerfunktion				
7.	<i>adj.</i>	håndholdt(PDA)				
8.	<i>verb.</i>	varetage				
9.	<i>sub.</i>	fruestørrelse				
10.	<i>sub.</i>	sportssko				
11.	<i>sub.</i>	gæstebetjening				
12.	<i>sub.</i>	sovsekande				
13.	<i>sub.</i>	fiskeanretninger				
14.	<i>sub.</i>	agurkesalaten				
15.	<i>adj.</i>	verdensberømt				
16.	<i>verb.</i>	kvalitetsvurdere				
17.	<i>adj.</i>	udadvendt				

Andre sammensatte ord

De fleste sammensatte ord er navneord, men der findes også sammensatte verber og sammensatte **tillægsord**. Og man kan kombinere to ordklasser, f.eks. *dødtræt* eller *løbetræne*. (Det er så den sidste rod som afgør ordklassen)

Her er nogle sammensatte adjektiver (tillægsord)....

Opgave: *Forklar med en sætning hvad ordene betyder*

1. smaddergod
2. kæmpestor
3. rekordstor
4. megastor
5. fabriksny
6. splinterny
7. spritny
8. lillebitte
9. pæredansk
10. halvgammel
11. ældgammel
12. andensidst
13. næstsidst
14. tredjesidst
15. garderhøj
16. himmelhøj
17. kæphøj

18. skyhøj
19. tårnhøj

20. moderigtig

Krydsord med sammensatte ord

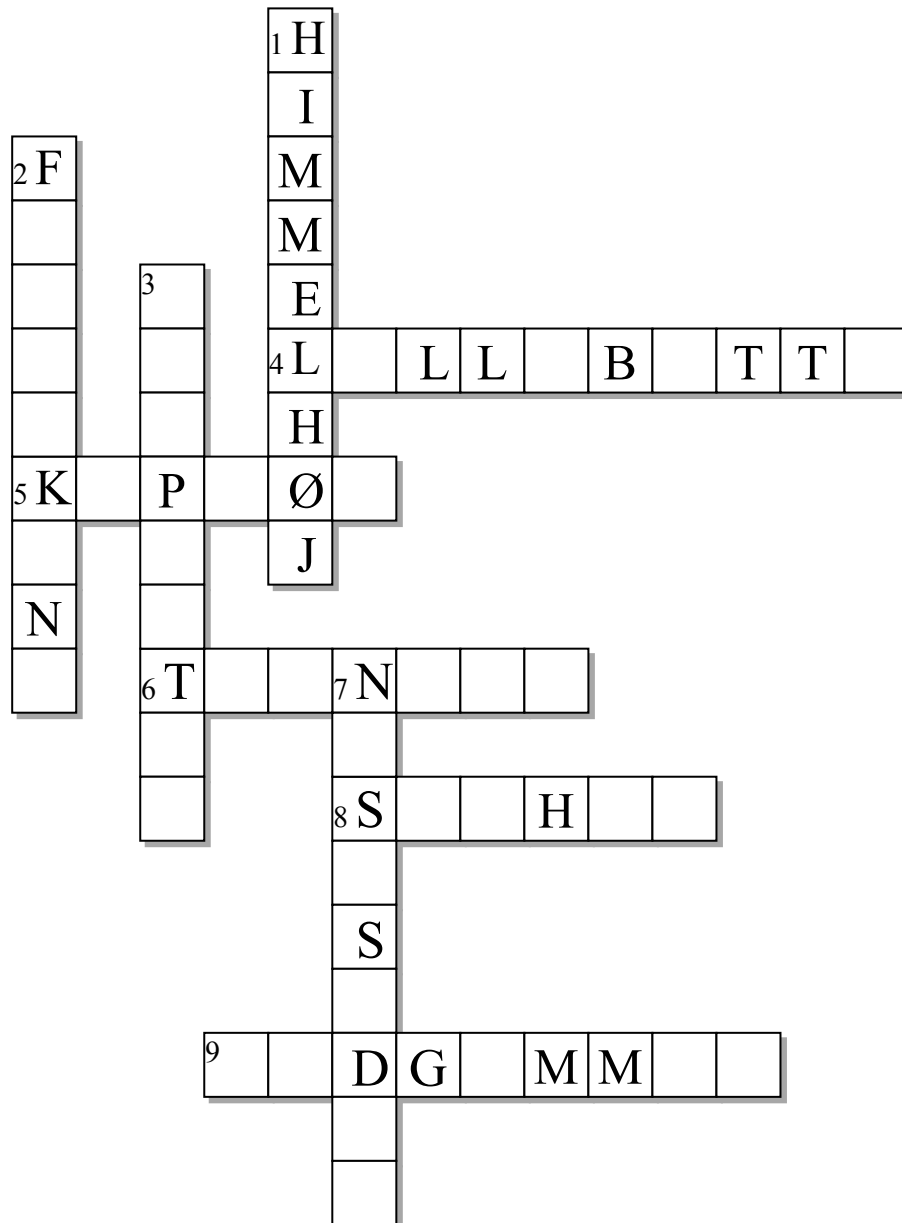
Krydsord

(brug listen ovenfor)

Name: _____

Date: _____

Sammensatte tillægsord - 1

Across:

4 - (adj) meget lille

5 - (adj) storsnudet; vigtig; kry; arrogant

6 - (adj) skyhøj; himmelhøj

8 - (adj) tårnhøj; himmelhøj

9 - (adj) affældig; alderdomssvækket;
alderstegen; aldrende; bedaget;
gammel; grå; grånet; mosgroet; olding;
senil; udlevet; ældet; ældre

across = vandret

Down:

1 - (adj) skyhøj; tårnhøj

2 - (adj) dugfrisk; flunkende ny; frisk;
ny; ubrugt; uprøvet

3 - (adj) kolossal; vældig; gigantisk;
kæmpemæssig; kæmpe; titanisk;
megastor; astronomisk; drabelig;
enorm; fabelagtig; formidabel;
jættestor; kyklopisk; monstrøs; stor;
uhyre

7 - (adj) andensidst

down = lodret

Krydsord

Hvordan dulmer man en chili-overdosis?

På et eller andet tidspunkt går det galt, og man overdoserer chilien - eller man bliver blot overrasket.

På Yucatanhalvøen mindsker man chilieffekten ved at spise varme tortillas eller man slikker salt fra håndens overside. De fleste danskere vil forsøge at slukke branden med vand - men det virker ikke (særlig godt). Det der brænder er capsaicin, og det er capsaicin der giver styrken i chili.

Capsaicin er en olie, og er derfor ikke opløselig i vand. Driker man vand, vil capsaicinen blot flyde ovenpå og derved komme til at påvirke større områder - ikke just hvad man ønskede.

substantiv = navneord

verbum = udsagnsord

adjektiv = tillægsord

adverbium = biord

grøn

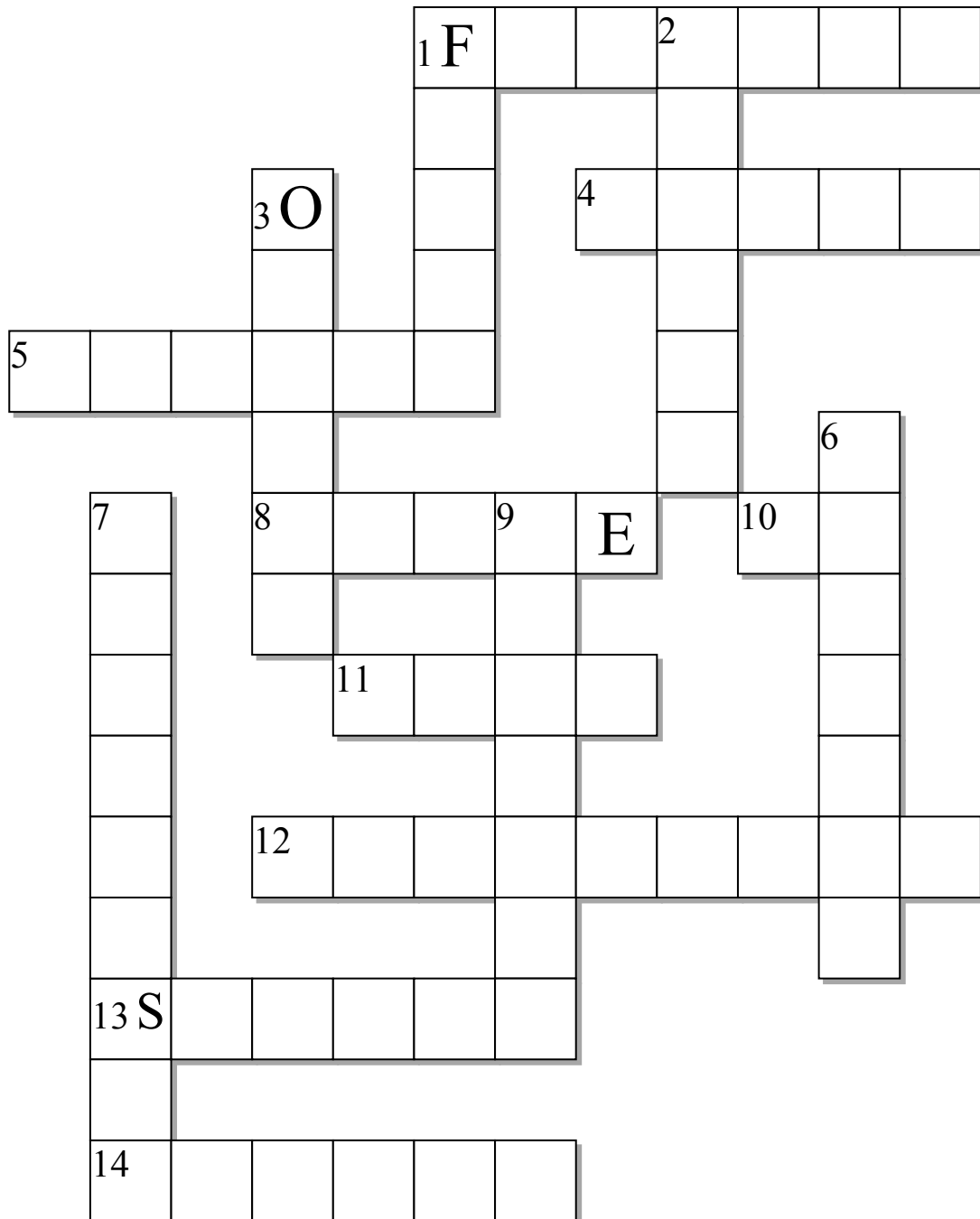
Krydsord - chili

Alle krydsord findes i teksten (ovenfor), men skal indsættes i ordbogs-formen

Bemærk: Du kan også indsætte en rod fra et sammensat ord

Name: _____

Date: _____

Krydsord

Across:

1 - (verb) prøve; afprøve; efterprøve; eksperimentere; friste; probere

4 - (verb) fungere; agere; gerere

5 - (sub) forza, kraft

8 - (verb) lindre; mildne

10 - (verb) skridte; daske; drive; drunte; drysse; færdes; haste; jkke; marchere; promenere; slentre; spadsere; stavre; trave; trippe; vandre; daffe; forlade; forsvinde; skride

11 - (sub) grabbe; klo; næve

12 - (sub) tid; håndevending; moment; nu; øjeblik

13 - (verb) lukke for

14 - (sub) virkning

Down:

1 - (verb) strømme; løbe; crawl; svømme

2 - (verb) sutte

3 - (sub) felt; fag; egn; landskab; terræn; bræmme; bælte; zone; gebet

6 - (verb) indvirke på; influere; berøre; afficere; mærke; præge; genere; gå nær

7 - (verb) overrumple; komme bag på; fange på det; bedøve; forbløffe; fordærde; forstene; forundre; lamme; lamslå; paralyser

9 - (verb) reducere; sænke; minimere

Repetition - enkelt eller dobbelt konsonant

Det er ofte svært at afgøre, om der skal være dobbelt konsonant i et ord.

Det kan være en hjælp at lytte sig frem til vokalens udtale:

Efter en **lang vokal** kommer en enkelt konsonant

F.eks.: En **side** i en bog. Vokalen udtales lang - derfor én konsonant.

Efter en **kort vokal** kommer to konsonanter og vokalens udtale er ofte en anden

F.eks.: Du skal **sidde** stille. Vokalen udtales kort (vokalen skifterlyd: e), det sker ret ofte når der er to konsonanter. *

Vil du **lægge** bogen væk. Vokalen udtales kort = to konsonanter (bemærk: her skifter vokalen dog ikke vokal-lyd)

Opgave

- sæt streg under de ord der har **lang vokal**:

en byge	et smykke	en pude
at hoppe	at læse	en kile
at mase	en ridder	en joker

- sæt streg under de ord der har **kort vokal**:

at kysse	en hale	to potter
en læge	at flette	at spille
to fødder	at male	et banner

*) Du kan høre de hyppigste danske vokal-lyde på http://dansk.on-rev.com/Laer_lydskrift.html

Enkelt eller dobbelt konsonant – tjek om du har styr på det

Opgave

- *streg det forkerte ord ud*

1. Jeg vil visse/visе dig en mase/masse smuke/smukke ting.
2. Du skal være stile/stille, sagde lægen/læggen.
3. Hanen/hannen byggede en rede/redde til sin fugle-kone.
4. Lykken er at blive gamel/gammel sammen.
5. I grøftekanten græsser/græser gederne/gedderne.
6. Hønen læger/lægger æg hele livet.
7. Tændstikæsken er i paken/pakken.
8. De ville byge/bygge et lækkert/lækert hus ved bækken.
9. Kritikken/kritiken var meget hård.
10. Tøjskabet/tøjskabet var meget fyldt.
11. Cigaretten/cigaretten lå bare i askebægeret.
12. Du skal krybe/krybbe før du kan gå.
13. Gedderne svømer/svømmer i det kolde vand.
14. Det lykedes/lykkedes søfolkene at rede/redde barnet.

Navneord – repetition

Et navneord beskriver:

- ting: en stol, en blyant
- levende væsener: et menneske, et dyr
- begreber: kærlighed, omsorg, ensomhed, glæde, fred, et år

Man kan sætte en og et foran de fleste navneord - undtagen foran navneord, der beskriver mængde:

- noget guld, olie, vand, mælk

Nogle navneord er det, som vi kalder egennavne. De skrives typisk med stort bogstav

- Anne, Martin, Ekstrabladet, Folketinget, Gudenåen, Bornholm, Tokyo

Opgave

- **find navneord i kassen og sæt streg under**

pige – blad – løbe – kage – huske – mig – træ – under – fik - sky – frakke – giraf – måske
skole – vælte – små – fordi – køber – stol – venter – hoppe – mellem – forstå - tæppe

Navneord opdeles i to grupper:

- Dem man sætter en foran, kaldes **N**-ord
- Dem man sætter et foran, kaldes **T**-ord

- **find 6 N-ord og &T-ord i kassen**

hest – lys – bord – mand – kage – flag – skib – kjole – dyr – sang – smil - stol

N-ord _____

T-ord _____

Navneord

Opgave 1

- find 13 navneord, og streg dem under

tilpasses betingelser overtale vandreren personlig onsdag yngre vandre alternativ
dement hjemmeboende demens bølge træ permanent noget bæk altid hende
specielle solskinsdag sorg pige skræddersyet kommode bedst kæmpede ligger tit
fattig venskab aflastning

Opgave 2

- skriv ordene, du fandt i opgave 1 med en eller et foran. Brug evt. ordbog

en _____	et _____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Navneord

Opgave

- Find navneordene i teksten

<https://www.ug.dk/uddannelser/erhvervsuddannelser/gastronom>
eller <http://www.khru.dk/index.php?id=8>

Om uddannelsen

Uddannelsen giver en grundlæggende viden om sundhed, ernæring og madlavning. Du skal kunne sammensætte menuer og vide noget om drikkevarer. Du skal også lære, hvordan man betjener kunder. Og så skal du lære at arbejde i team.

Du kan afslutte som gastronomiassistent eller som gastronom med speciale som kok, cater eller smørrebrødsjomfru.

- **Gastronomiassistent:** Du lærer at foretage alle de rutineprægede opgaver i et moderne restaurationskøkken.
- **Kok:** Du lærer at planlægge indkøb, opbevaring og tilberedning af mad. Du fordyber dig i de forskellige tilberedningsmetoder og råvaresammensætninger, og du lærer om drikkevarer.
- **Cater:** Du lærer at indgå i hele det praktiske forløb med fremstilling og salg af madretter. Du lærer fx om indkøb, tilberedning, servering, afrydning, opvask og rengøring.
- **Smørrebrødsjomfru:** Du lærer både om indkøb og kontrol af råvarer og om kogning, stegning, tilberedning og anretning af kød, fisk og andre forskellige typer pålæg.

jobbet, receptionist, nøglefunktion, hotellet, virksomhedens, ansigt, kontakt, mennesker, dag, hotel, arbejde, gæster, værelser, gæsternes, ønsker, gæsterne, nøgler, post, beskeder, gæsternes, steder, hotellet, omstillingsbord, receptioner, kioskvare, aviser, blade, tobak, souvenirs, gæsterne, regning, betaling, Hotellens, bogholderi, receptionen, hoteller, medarbejdere, receptionen, sekretærarbejde, ledelse, turist, rejsebureauer, souvenirforretning, billetbureauer, hyrevognsselskaber, vaskerier, gæsterne, service, hotellet

Chili con Carne

Opgave: Streg det rigtige ord under

eks: Sådan /køber/laver/sælger/steger du Chili con Carne:

1. Riv/hak/kog/pres løget. Knæk/flæk/snit/smag chilierne, skrab kernerne ud, og damp/hak/kog/steg chilierne fint.
2. Frys/optø/varm/køl olien i en stor gryde, og kog/damp/bag/svits løg og kød et par sekunder/timer/minutter/dage. Tilsæt chili, presset hvidløg og krydderier, og vend det hele godt sammen.
Steg i ca. 10 min.
3. Kom tomatpure, bouillon og hakkede tomater i gryden, og lad det koge/bage/simre/stege ved svag varme i ca. 10 min. Rør lidt i det undervejs.
4. Skyl /vask/rens/blend og afdryp bønnerne. Tilsæt bønnerne, og lad det simre i yderligere ca. 10 min. Tag gryden af varmen, og smag *chili-retten* til med mørk chokolade, salt og peber.
5. Riv/skræl/pil gulerødderne, og skær i strimler. Blend/hak/riv/pres persillen, og drys over. Servér *chili-retten* med græsk yoghurt, sprøde gulerødder og tortillachips.

PS: Læg mærke til at verber (udsagnsord) står i bydemåde (imperativ) i opskrifter

Kilde: Alt For Damerne, <https://www.alt.dk/mad/opskrift/nem-fredagsmad-chili-con-carne>

Læseforståelse

Ønsker du flere opgaver i læseforståelse, så gå til dansk.on-rev.com/Laesogforstaa.html eller FGUdansk.dk/traen.html og vælg trin ...

Opgaver til

”Fjern lugt fra vaskemaskinen”

Vejledning til opgaver i læseforståelse

Bemærk: I opgaver med flere svarmuligheder skal du kun sætte ét kryds.

1. Hos hvem kan man få et godt råd?

- Hos Birgitte J.
- Hos Inge Norus
- Hos montøren
- Hos Forbrugerrådet.

2. Hvordan fjerner man ubehagelig lugt fra vaskemaskinen?

- Man kører vaskemaskinen igennem flere gange med forskellige midler.
- Man vasker tromlen indvendig.
- Man bruger en vaskebold.
- Ubehagelig lugt kan ikke fjernes.

3. Hvordan kan man forebygge dårlig lugt i vaskemaskinen?

- Luk altid lågen og vaskemiddelskuffen efter brug.
- Rens lågen efter hver vask.
- Rens vaskemiddelskuffen efter hver vask.
- Lad være med at lukke lågen og sæbeskuffen

Fjern lugt fra vaskemaskinen

fredag 7.11.08 - Af Inge Norus, Foto:

Rengøringen kræver, at vaskemaskinen bliver kørt en del gange med forskellige midler, men til gengæld fjerner det den ubehagelige lugt.

Jeg ved, at du utallige gange har givet råd mod dårlig lugt i vaskemaskine. Men nu er turen kommet til mig. Vil du venligst give mig opskriften på, hvordan jeg bliver lugten kvit?

Birgitte J.

Kære Birgitte!

Fjernelse af dårlig lugt i vaskemaskine:

- Vask maskinen igennem tre gange med en halv deciliter maskinopvaskemiddel med klor pr. gang. Midlet "Shine" kan købes hos Føtex. Brug et program på 60 grader.
- Skyl maskinen igennem med rent vand og brug igen et program på 60 grader.
- Vask igen maskinen igennem tre gange ved 60 grader, men denne gang med en halv deciliter Citronsyre pr. gang.
- Skyl atter maskinen igennem med rent vand og ved 60 grader.

Husk fremover følgende:

- Lad lågen og vaskemiddelskuffen stå åben efter brug.
- Vask en gang imellem ved 95 grader i stedet for 60 grader.
- Rens vaskemiddelskuffen og trevlesien jævnlige.

Venlig hilsen Inge

Kilde: www.udeoghjemme.dk.

FVU-læsning • trin 2.1 • opgavesæt N, 2009

Indsæt et ord som passer i sammenhængen

(gerne et lydret = ord som skrives som det udtales)

1. I gamle dage var _____ en ofte brugt grøntsag.
2. Hvad kan man købe for 1 _____ ?
3. Pigen får et _____, fordi han er glad for hende.
4. Han synger _____, som er den dybeste mandsstemme.
5. Stødt _____ er små sukkerkrystaller.
6. Han synes, at TV 2 er fjernsynets bedste _____.
7. Gartneren binder en _____ af tørrede blomster.
8. En _____ er et leksikon, som beskriver planternes verden.
9. Den gamle _____ er stadig fyldt med guld.
10. Svømmeren blev diskvalificeret for ikke at blive på sin _____.
11. Landmanden har mange _____ i sin stald.
12. Politiet _____ hunden, da den opsporede tyven.
13. Hun åbner _____ med chokolade.
14. I abehuset er der en _____ og en gorilla.
15. En _____ har bygget rede under tagudhænget.
16. Fødselsdagskagen skal have _____ på, inden den serveres.
17. Hun er en dygtig _____, som tager gode billeder.
18. Det kræver en _____ at indstille videomaskinen.
19. Tømreren er hurtig til at _____ søm i brædderne.
20. Der er _____ på ovnen, som er gået i stykker.

Kilde: FVU-læsning • trin 1.1 • opgavesæt A, 2006

Indsæt et ord – forslag

Ønsker du ord-diktat med computer-oplæsning, så gå til dansk.on-rev.com/1001orddiktater.html eller FGUdansk.dk/traen.html og vælg trin ...